

درجست وجوی نسخ خطی

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ

کارا خلیلو بیچ نامیر

اشاره: این مقاله گزارشی است درباره‌ی جلد‌های چهارم، پنجم و ششم فهرست دست‌نوشته‌های عربی، ترکی و فارسی موجود در کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ در سارایوو.

در دوره‌ی حکومت امپراطوری عثمانی، بوشنیاکها^۱ توسعه‌ی علمی و فرهنگی چشمگیری یافته بودند. تعداد زیادی از دست‌نوشته‌های عربی، ترکی و فارسی که در کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ سارایوو نگهداری می‌شود، بر پویایی و رونق علم و فرهنگ مردم بوسنی در آن زمان گواه است. شایان ذکر است که از سده‌ی ۱۶ تا سده‌ی ۱۹ م، چندین مرکز علمی-آموزشی و فرهنگی، در برخی از شهرهای بوسنی، مانند سارایوو (Sarajevo)، بانیا لوکا (Banjaluka)، موستار (Mostar)، تراونیک (Travnik) و غیره فعالیت می‌کرد و در هر کدام از آنها، کتابخانه‌های عمومی و خصوصی دایر بود. دست‌نوشته‌هایی که در این کتابخانه‌ها نگهداری می‌شد، از سراسر جهان اسلام و به شیوه‌های گوناگون (توسط بوشنیاک‌هایی که بیرون از بوسنی، مأموریت‌های سیاسی و نظامی را انجام می‌دادند یا در کشورهای اسلامی تحصیل می‌کردند، از سوی بازرگانان، حجاج و...) به دست می‌آمد. دست‌نوشته‌هایی نیز هست که در خاک بوسنی، به دست دانشمندان، ادیبان و خوش‌نویسان بوسنیایی نگاشته یا دست‌کم، رونویس گردیده است.

پس از گسترش شیوه‌ی چاپ کتابها در قلمرو اسلام، بیشتر دست‌نوشته‌های موجود در بوسنی، در چند کتابخانه‌ی عمومی، متمرکز شد. بر اثر ترس از جنگها، غارتها، آتش‌سوزیها و جاری شدن سیلها، بعضی کتابخانه‌های کوچک، اندوخته‌های خطی خود را به کتابخانه‌های بزرگ واگذار کردند. این امر، توسعه‌ی بیشتر کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ را در پی داشت. بنا به نظر ارزبایان، اکنون، نزدیک به ۴۵ هزار دست‌نوشته، در کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ نگهداری می‌شود و به عنایت خداوند، علی‌رغم تجاوز خونین سه ساله‌ی اخیر به میهن ما، همه‌ی آنها بر جای مانده است.

تقریباً ۴۰ سال است که پروژه‌ی فهرست‌نگاری دست‌نوشته‌های کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ ادامه دارد. پیش از جنگ، سه جلد فهرست از اندوخته‌های خطی این کتابخانه گردآوری و چاپ شده است. از چندی پیش، تلاش‌های فراوان پژوهشگران بوسنیایی، همراه با کمک‌های مالی و فنی موسسه‌ی الفرقان لندن، چاپ جلد‌های چهارم، پنجم و ششم را امکان‌پذیر ساخته است.

جلد چهارم که شامل فهرست ۶۱۶ مجلد خطی (codex) است، به آثار ادبی اختصاص دارد و به سه بخش عمده‌ی عربی، فارسی و ترکی تقسیم شده است. بخشی نیز به فهرست دست‌نوشته‌های آثار ادبیات الحمیادو (Alhamijado)^۲ اختصاص دارد. از آنجا که در این جلد به فهرست‌نگاری آثار ادبی پرداخته شده است، لذا تعداد دست‌نوشته‌های فارسی (که ۱۲۶ مجلد خطی است)، نسبت به جلد‌های دیگر، بیشتر است. در بخش فارسی این جلد، تعداد زیادی از دست‌نوشته‌های گلستان سعدی ضبط شده است. همچنین گزارشی از یک دست‌نوشته دیوان حافظ داده شده که از نظر خوشنویسی و آرایش جلد، بسیار جالب توجه است.

اما نفیستین دست‌نوشته‌های فهرست شده در این جلد، بی‌گمان، اثری است به نام سنبلستان^۳ نوشته شجاع‌الدین گورانی (متوفای ۹۶۴ هـ. ق). این اثر، در ده باب و به پیروی از گلستان سعدی نگاشته و به سلیمان قانون‌گذار، سلطان عثمانی، تقدیم گردیده است. بنابر اطلاعات آمده در فهرست، فقط دو دست‌نوشته دیگر از اثر یاد شده در دست است؛ یکی در کتابخانه‌ی دانشگاه براتیسلاوا (Bratislava)^۴ و دیگری در کتابخانه‌ی عاشرافندی استانبول^۵ نگهداری می‌شود. با توجه به نوع کاغذ و ویژگی‌های آن، احتمال داده می‌شود که دست‌نوشته موجود در کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ، در سده‌ی دهم هـ. ق (یعنی هنگامی که مؤلف این اثر

هنوز زنده بوده یا اندکی پس از وفاتش) رونویس شده باشد. هیچ اطلاعی از کاتب این نسخه در دست نیست. گردآورنده این جلد بر آن تأکید می‌کند که در هیچ کدام از فهرست‌های معتبر نسخ خطی اروپا و جهان، این اثر ضبط نشده است.

ضمناً باید به این موضوع اشاره کرد که جلد چهارم فهرست دستنوشته‌های کتابخانه غازی خسروبیگ، چند سال پیش از آغاز جنگ بوسنی، آماده چاپ بوده، ولی بر اثر مشکلات اقتصادی به چاپ نرسیده بود.

دکتر فهیم نامتک، استاد زبان و ادبیات ترکی دانشگاه سارایوو، گردآوری جلد پنجم را به عهده داشته است.

جلد پنجم به آثار فلسفه، منطق، مناظره، آداب مناظره و زندگی‌نامه‌های علما و دانشمندان اختصاص دارد و شامل فهرست ۴۵۰ مجلد خطی یا ۹۹۴ عنوان است. برخی آثار عربی و ترکی، به دست دانشمندان بوسنیایی نگاشته شده است. در این جلد، فقط سه دستنوشته فارسی ضبط شده که مشخصات آنها به شرح زیر است:

۱. شواهد النبوة؛ نوشته عبدالرحمن جامی، اثری است در هفت بخش (رکن)، در سیره رسول اکرم (ص)، خلفای راشدین، اخلاف حضرت علی (ع)، دانشمندان، شیوخ و اولیا؛ دستنوشته در آغاز و پایان کامل نیست و در سده ۱۱ هـ. رونویس شده است.
۲. مناقب العارفین، نوشته شمس‌الدین احمد افلاکی (متوفای ۷۴۵ هـ. ق)؛ اثری است در ده بخش، در شرح حال محافل عارفانه نزدیک به جلال‌الدین رومی، شرح حال خود جلال‌الدین رومی، پدر و پسرش و جانشینان و طرفداران فکری اش؛ دستنوشته در آغاز ناقص است و کتابت آن در سال ۹۸۷ هـ. ق پایان یافته است.
۳. ثواقب المناقب (مناقب حضرت مولانا)؛ نوشته عبدالوهاب بن جلال‌الدین محمد الهمدانی (متوفای ۹۴۷ هـ. ق)؛ صورت خلاصه شده اثر قبلی (یعنی مناقب العارفین) است؛

پی‌نوشت‌ها:

این دستنوشته در سال ۹۸۴ هـ. ق رونویس شده است. زینیل فایبیچ، پژوهشگر کتابخانه غازی خسروبیگ، جلد پنجم را گردآوری کرده است.

جلد ششم به آثار دستوری اختصاص دارد و شامل فهرست ۵۱۲ مجلد خطی یا ۸۳۳ عنوان است. بیشتر آثار ضبط شده، به زبان عربی و درباره دستور همان زبان نگاشته شده است. تعداد اندکی از دستنوشته‌های ترکی نیز ضبط شده که همچنین درباره دستور زبان عربی است. از دستنوشته‌های عربی، می‌توان به اثر الفوائد الضیائیة (نوشته عبدالرحمن جامی) و اثر شرح الکافیة (نوشته احمد سودی بوسنوی، دانشمند و ادیب نامدار بوسنیایی، متوفای ۱۰۰۶ هـ. ق) اشاره کرد. هر دو اثر یاد شده، شرحی است بر اثر الکافیة فی النحو (نوشته ابن‌الحاجب). تعداد زیادی از دستنوشته‌های خود اثر الکافیة فی النحو، در این جلد نیز ضبط شده است.

هیچ دستنوشته فارسی در این جلد فهرست نشده است، ولی دستنوشته اثر مختصری درباره دستور زبان فارسی، به زبان عربی و تحت عنوان قواعد الفرس، نوشته شمس‌الدین احمد بن سلیمان بن کمال پاشا (متوفای ۹۵۰ هـ. ق) و دستنوشته اثری ترکی درباره صرف فارسی، به نام الاءمثلة المختلفة فی اللغة الفارسیة، از نویسنده‌ای ناشناس، ضبط شده است.

مصطفی یاهیچ، پژوهشگر کتابخانه غازی خسروبیگ که اکنون مدیریت این کتابخانه را نیز به عهده دارد، جلد ششم را گردآوری کرده است.

پروژه فهرست‌نگاری دستنوشته‌های کتابخانه غازی خسروبیگ، رویداد و واقعیت فرهنگی بسیار مهمی است که بر پویایی فرهنگ کتابخوانی و کتابنویسی در میان بوشنی‌ها گواهی می‌دهد. نظر ارزیابان بر این است که با چاپ شش جلد فهرست این دستنوشته‌ها، در حدود ۵۰ درصد از اندوخته‌های خطی کتابخانه غازی خسروبیگ فهرست‌نگاری شده باشد. *

هیچ اطلاعی از آن داده نشده است. راقم، به دستنوشته‌ای از سنبلستان شجاع‌الدین گورانی در فهرستی دیگر برخورد کردم درباره آن دستنوشته، نک: توفیق هاشم‌پور، حسام‌الدین آق‌سو، «فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دانشگاه استانبول»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران ۱۳۷۴، ص ۴۲۴، ش ۹۶۵.

۴. درباره این دستنوشته، نک: Karel Petraček, Jozef Blaškovič, Rudolf Vesely, "Arabische, turkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava", Bratislava, 1967., 594-TF109. ۵. اشاره‌ای به وجود این دستنوشته از فهرست دستنوشته‌های کتابخانه براتیسلاوا نقل شده، ولی

۱. «بوشنیاک» (Bošnjak) نام ملی مسلمانان بوسنی است.
۲. منظور از ادبیات «الحمیادو» آثار ادبی به زبان بوسنیایی به خط عربی است.
۳. این اثر را نباید با سنبلستان محمد شوکت رومی (متوفای ۱۲۸۶ هـ) و سنبلستان سید محمد خواجه، متخلص به ناظم (متوفای؟) اشتباه گرفت.